

संस्कृत

व्याकरण व पाठ्यपुस्तक

उत्तर पुस्तिका

कक्षा

6

संस्कृत-6

1

शब्दपरिचयः

- (क) कमलम् (ख) खड्गः रिक्तस्थान पूर्ति
(ग) घटः (घ) छत्रम् 4. (क) जलयानम्। (ख) शशकः
(ङ) उष्ट्रः (च) एणः (ग) गणेशः (घ) चक्रम्
(छ) धनुः (ज) आम्रम् (ङ) इष्टिका।
(झ) दौलः
- (क) ऋषिः (ख) गणेशः 5. आम्रम्, ऊर्णा, औषधम्, कमलम्, घटः, बकः,
(ग) ओष्ठौ (घ) झरः मयूरः, रथः, सरः, हलम्।
(ङ) मयूरः (च) बकः योग्यता विस्तारः
(छ) फणी (ज) रथः (i) पञ्च पशवः - गौ, अश्वः, बलीवर्दः,
हरिणः, ऋक्षः।
(ii) पञ्च शाकाः - आलुकः, भिण्डका,
कूष्माण्डः, तुम्बी, गोजिह्वा।
(iii) पञ्च फलानि - सेवम्, सीताफलम्,
नारङ्गम्, आम्रम्, द्राक्षाफलम्।
- (क) चटका - च्+अ+ट्+अ+क्+आ।
(ख) नरेशः - न्+अ+र्+ए+श+अः।
(ग) पत्रम् - प्+अ+त्+र्+अ+म्।
(घ) दर्पणः - द्+अ+र्+प्+अ+ण्+अः।
(ङ) घटः - घ्+अ+ट्+अः।

2

कर्तृक्रियासम्बन्धः

- उचितं मेलनं कुरुत
(अ) (ब)
(क) पुष्पाणि विकसन्ति।
(ख) अजाः चरन्ति।
(ग) गङ्गा प्रवहति।
(घ) बालकौ पठतः।
(ङ) चटके कूजतः।
- उचित क्रियापदेन रिक्तस्थान पूर्तिः
(क) छात्राः पठन्ति।
(ख) चक्राणि भ्रमन्ति।
(ग) यानं गच्छति।
(घ) बालिके खादतः।
(ङ) पत्रे पततः।
- चित्रं दृष्ट्वा उत्तरत्-
(क) पत्रम् पतति।
(ख) बालकाः क्रीडन्ति।
(ग) बालिकाः धावन्ति।
(घ) पुष्पाणि विकसन्ति।
(ङ) बालकः हसति।
(च) बालिका खादति।
- शुद्धाशुद्ध सूचयत
(क) X (ख) ✓
(ग) X (घ) ✓
(ङ) X
- बहुवचने परिवर्तनम्
(क) बालिकाः पठन्ति।
(ख) चटकाः कूजन्ति।
(ग) फलानि पतन्ति।
(घ) गृहाणि सन्ति।
(ङ) गजाः गच्छन्ति।

सर्वनामशब्दाः (भाग-1)

पुंलिङ्गम्

1. उचितं मेलयत

(अ)	(ब)
(क) सः	गच्छति
(ख) मयूरः	नृत्यति
(ग) नरः	पठति
(घ) सैनिकौ	रक्षतः
(ङ) गजाः	खादन्ति
(च) ते	पिबन्ति
(छ) एतौ	हसतः
(ज) एते	सन्ति

2. पठित्वा वाक्यानि रचयत

(क) तौ कौ स्तः?
(ख) ते नराः सन्ति।
(ग) एषः कः गच्छति?
(घ) एतौ नरौ गच्छतः।
(ङ) एते के गच्छन्ति?
(च) कः गच्छति?
(छ) तौ कौ स्तः?
(ज) एते के सन्ति?
(झ) सः नरः अस्ति।
(ञ) नराः गच्छन्ति।
(ट) के गच्छन्ति?

स्त्रीलिङ्गम्

1. उचितं मेलयत

(अ)	(ब)
(क) सा	गच्छति।
(ख) एते	उपविशतः।
(ग) काः	पठन्ति।
(घ) बालिकाः	लिखन्ति।
(ङ) एषा	हसति।
(च) के	खादतः।
(छ) ताः	खेलन्ति।
(ज) का	उत्तिष्ठति?

2. पठित्वा वाक्यानि रचयत

(क) एषा बालिका अस्ति।
(ख) का गच्छति?
(ग) ते बालिके गच्छतः।
(घ) एते के स्तः?
(ङ) ताः बालिकाः गच्छन्ति।
(च) एताः काः सन्ति?
(छ) काः गच्छन्ति?
(ज) ताः बालिकाः सन्ति।

नपुंसकलिङ्गम्

1. उचितं मेलयत

(अ)	(ब)
(क) सः	उत्तिष्ठति
(ख) एषा	गच्छति
(ग) के	खादन्ति
(घ) कानि	पतन्ति
(ङ) ते	हसतः
(च) एतत्	भ्रमति
(छ) किम्	उपविशति
(ज) ताः	चलन्ति
(झ) एतौ	लिखतः

2. उचितं मेलयत

(अ)	(ब)
(क) एषः	बालकः
(ख) किम्	गृहम्
(ग) कानि	पत्राणि
(घ) एते	याने
(ङ) एतत्	व्यजनम्
(च) सा	महिला
(छ) एताः	गायिकाः
(ज) ते	नराः
(झ) के	नेत्रे
(ञ) एतौ	हस्तौ

4 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

3. पठित्वा वाक्यानि रचयत

- (क) तत् पुस्तकम् ।
(ख) एतद् यानम् ।
(ग) किम् एतानि पुस्तकानि ।
(घ) एतानि यानानि ।
(ङ) एते पुस्तके ।
(च) कानि पतन्ति ?

4. वाक्यानि रचयत

- (क) एषः शिक्षकः अस्ति ।
(ख) कः लिखति ?
(ग) सा बालिका पठति ।
(घ) एतत् फलं पतति ।

- (ङ) एषा बालिका नृत्यति ।
(च) एतत् फलं पतति ।
(छ) किम् एतत् फलम् अस्ति ?
(ज) शिक्षकः लिखति ।

5. वाक्यानि रचयत

- (क) ताः महिलाः नृत्यन्ति ।
(ख) एताः घट्यः सन्ति ।
(ग) काः गच्छन्ति ?
(घ) तानि पत्राणि पतन्ति ।
(ङ) एतानि पत्राणि सन्ति ।
(च) कानि पतन्ति ?
(छ) ते बालकाः पठन्ति ।
(ज) काः बालिकाः लिखन्ति ?

सर्वनामशब्दाः (भाग-2)

युष्मद् पुल्लिङ्गं स्त्रीलिङ्गं च

1. उचितं मेलयत

(अ)	(ब)
(क) अहं	गच्छामि ।
(ख) त्वम्	पठसि ।
(ग) आवाम्	लिखावः ।
(घ) युवां	चलथः ।
(ङ) वयं	हसामः ।
(च) यूयं	पश्यथ ।
(छ) एषः	खादति ।
(ज) कः	वदति ?
(झ) एषा	पचति ।
(ञ) सा	पिबति ।

2. पठित्वा वाक्यानि रचयत

- (क) तौ पठतः ।
(ख) ते पठन्ति ।
(ग) त्वं पठसि ।
(घ) युवाम् पठथः ।
(ङ) यूयं पठथ ।
(च) अहं पठामि ।

- (छ) आवां पठावः ।
(ज) वयं पठामः ।

3. पठित्वा वाक्यानि रचयत

- (क) सः नरः अस्ति ।
(ख) तौ बालकौ स्तः ।
(ग) ते बालकाः सन्ति ।
(घ) सा बालिका पठति ।
(ङ) ते बालिके लिखतः ।
(च) ताः महिलाः गच्छन्ति ।
(छ) तत् चित्रम् अस्ति ।
(ज) ते चित्रे स्तः ।
(झ) तानि व्यजनानि सन्ति ।
(ञ) त्वं हससि ।
(ट) युवां धावथः ।
(ठ) यूयम् नृत्यथ ।
(ड) अहं गच्छामि ।
(ढ) आवां खादावः ।
(य) वयम् पठामः ।

4

सङ्ख्या बोधः

1. उचित शब्देन रिक्तस्थानपूर्तिः
 (क) फलम् (ख) बालिकाः (ग) अश्वाः
 (घ) चत्वारि (ज) अष्ट
 (ङ) नव (ञ) एका
2. उचितपरिवर्तनेन रिक्तस्थानपूर्तिः
 (क) लते (ख) बालाः (ग) छात्रैः (घ) गृहाणि
 (ङ) बालकाः (ञ) नृपाः (छ) अजाः (ज) गृहाणि
 (झ) मनुष्याः (ञ) गजाः
3. उचित सङ्ख्यापदेन पूरयत
 (क) एकम् (ख) सप्त (ग) द्वे (घ) पञ्च (ङ) द्वौ (ञ) द्वे
4. संस्कृतसंख्या लिखत
 (क) द्वे (ख) चत्वारः (ग) त्रीणि (घ) एकः
 (ङ) तिस्रः (ञ) द्वे (छ) द्वौ (ज) एकम्
 (झ) त्रयः (ञ) एका
5. गणनां कृत्वा संख्या लिखत
 (क) द्वे (ख) तिस्रः (ग) त्रीणि (घ) षड्
 (ङ) दश (ञ) दश (छ) पञ्च (ज) अष्ट
 (झ) चत्वारः (ञ) नव

5

विद्या महिमा

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) विनयम्।
 (ख) विद्वान्।
 (ग) विद्यावान्।
 (घ) धनम्।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) विनयात् पात्रतां याति।
 (ख) परलोके धनं धर्मः।
 (ग) स्वदेशे राजा पूज्यते।
 (घ) निर्बलानां बलं विद्या।

3. उचितं योजयत

(अ)	(ब)
(क) विद्या ददाति विनयं	विनयाद् याति पात्रताम्।
(ख) अलसस्य कुतो विद्या	अविद्यस्य कुतो धनम्।
(ग) विद्वत्त्वं च नृपत्वं च	नैव तुल्यं कदाचन।

(घ) विदेशेषु धनं विद्या	व्यसनेषु धनं मतिः।
(ङ) किं कुलेन विशालेन	विद्याहीनस्य देहिनः।

4. रिक्तस्थानानि पूरयत

- (क) धनम्, धनाद् (ख) विद्या
 (ग) राजा, विद्वान् (घ) विद्या

5. विलोमशब्दैः मेलयत

- (अ) (ब)
 (क) सुखम् दुःखम्
 (ख) विदेशेषु स्वदेशेषु
 (ग) इहलोके परलोके
 (घ) महाधनः निर्धनः
 (ङ) सुन्दरः कुरूपः
 (च) निर्बलः सबलः
 (छ) विद्वान् मूर्खः
 (ज) मित्रम् शत्रुः
 (झ) कुलीनः अकुलीनः
 (ञ) सुशीलः दुःशीलः

6 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

6. उदाहरणानुगुणम् अन्वयपूर्तिं कुरुत

(क) कुरूपाणां रूपं विद्या निर्धनानां धनं (विद्या) तथा। निर्बलानां बलं विद्या, अतः प्रयत्नतः साधनीया।

(ख) विदेशेषु विद्या धनम्, व्यसनेषु मतिः धनम्, परलोके धर्मः धनं, शीलं सर्वत्र वै धनम्।

6

मम दिनचर्या

1. एकपदेन उत्तरत

(क) पञ्चवादने।
(ख) विद्यालयम्।
(ग) संस्कृत भाषा।
(घ) दूरदर्शनम्।
(ङ) नववादने।

2. एकवाक्येन उत्तरत

(क) मोहनः स्नानान्तरं प्राणायामं करोति।
(ख) मोहनः हिन्दी भाषां, संस्कृत भाषां, आङ्ग्ल भाषां च पठति।
(ग) मोहनः सायंकाले क्रीडति।

3. द्वितीयाः विभक्त्याः चयनम्

(क) गुरुम्, ईशम्।
(ख) मातरम्, पितरम्।
(ग) पाठान्।
(घ) गृहम्।

4. वाक्यानि रचयत

(i) कृपया चमसं ददातु।
(ii) कृपया सुधाखण्डं स्वीकरोतु।
(iii) कृपया तालं पश्यतु।
(iv) कृपया स्यूतं ददातु।
(v) कृपया मालां स्वीकरोतु।
(vi) कृपया पत्रिकां पठतु।
(vii) कृपया शाटिकाम् आनयतु।

(viii) कृपया कुञ्चिकां आनयतु।

(ix) कृपया कर्तरीं ददातु।

(x) कृपया लेखनीम् आनयतु।

(xi) कृपया अङ्कनी पश्यतु।

(xii) कृपया जलकूपीं पश्यतु।

(xiii) कृपया पुस्तकं पठतु।

(xiv) कृपया फलं स्वीकरोतु।

(xv) कृपया चित्रं पश्यतु।

(xvi) कृपया पत्रं पठतु।

5. रिक्तस्थानपूर्ति

(क) पाठं
(ख) शिक्षकं
(ग) वस्तूनि
(घ) मित्रं
(ङ) माम्

6. द्वितीयाविभक्तेः शब्दाः

(क) पुरुष-पुरुषं-पुरुषौ-पुरुषान्
(ख) युवक-युवकं-युवकौ-युवकान्
(क) माला-मालाम्-माले-मालाः
(ख) पत्रिका-पत्रिकां-पत्रिके-पत्रिकाः
(क) अङ्कनी-अङ्कनीं-अङ्कनी-अङ्कनीः
(ख) कर्तरी-कर्तरीं-कर्तरी-कर्तरीः
(क) वनम्-वनं-वने-वनानि
(ख) पुस्तकं-पुस्तकं-पुस्तके-पुस्तकानि

7

संहतिः कार्य साधिका

1. एकपदेन उत्तरत

(क) पश्यामः।
(ख) रज्जुनिर्माणम्।
(ग) रज्जुना।

(घ) तन्तुभिः।
(ङ) जलबिन्दुनिपातेन।
(च) संहतिः।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) वयं नासिकया जिघ्रामः।
 (ख) वयं दन्तैः अन्नचर्वणं कुर्मः।
 (ग) अराणां सहयोगेन चक्रनिर्माणं भवति।
 (घ) वृक्षः पर्णैः पुष्पैः फलैः शाखाभि च शोभते।

3. उचितं मेलयत

(अ)	(ब)
(क) रज्जुना	गजः बध्यते।
(ख) नेत्राभ्यां	पश्यामः।
(ग) हस्ताभ्यां	कार्यं कुर्मः।
(घ) तृणानां मेलनेन	रज्जुनिर्माणम्।
(ङ) पादाभ्यां	चलामः।
(च) मुखेन	खादामः।
(छ) अङ्गुलीभिः	मुष्टिः।

4. तृतीय-विभक्ति रूपाणि

	शब्दाः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
(क)	पाद	पादेन	पादाभ्याम्	पादैः
(ख)	घट	घटेन	घटाभ्याम्	घटैः
(ग)	अर	अरेण	अराभ्याम्	अरैः
(क)	जिह्वा	जिह्वया	जिह्वाभ्याम्	जिह्वाभिः
(ख)	इष्टिका	इष्टिकया	इष्टिकाभ्याम्	इष्टिकाभिः
(ग)	शाखा	शाखया	शाखाभ्याम्	शाखाभिः
(क)	शरीर	शरीरेण	शरीराभ्याम्	शरीरैः
(ख)	चक्र	चक्रेण	चक्राभ्याम्	चक्रैः
(ग)	चित्र	चित्रेण	चित्राभ्याम्	चित्रैः

5. वाक्यानि रचयत

- (क) मनुष्यः हस्तेन कार्यं करोति।
 (ख) बालिका पादाभ्याम् चलति।
 (ग) वयं नासिकया जिघ्रामः।
 (घ) नेता मालाभिः शोभते।
 (ङ) संहतिः कार्यसाधिका।

6. रिक्तस्थानानि पूरयत

- (क) संहतिः
 (ख) पुष्पैः
 (ग) पश्यामः
 (घ) तन्तुभिः
 (ङ) जनैः
 (च) रामेण
 (छ) सह
 (ज) लतया

7. पाठं आगताः तृतीया विभक्ते पदाः

शरीरेण, मेलनेन, सहयोगेन, नेत्राभ्याम्, कर्णाभ्याम्, नासिकया, जिह्वया, पादाभ्याम्, हस्ताभ्याम्, दन्तैः, मुखेन, रज्जुना, तेन, घटेन, पुष्पैः, बहुभिः, जनैः, एकेन, जनेन, क्रीडकै, विभिन्नै, मुद्रित पत्रैः, पर्णैः, फलैः, शाखाभिः, तन्तुभिः, पञ्चभिः, अङ्गुलिभिः, एकया, इष्टिकया, एकेन, बिन्दुना, निपातेन, तृणैः।

8. एकतया विषये पञ्च वाक्यानि-

- (i) एकतया मनुष्यः भारम् उत्थापयति।
 (ii) मनुष्याणां एकतया समाजः भवति।
 (iii) एकतया भारतीयैः देशः स्वाधीनः कृतः।
 (iv) एकतया सेना शत्रुं जयति।
 (v) एकतया देशः सबलः भवति।

विविधः प्रश्नावलिः-1

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) संस्कृतम्
(ख) पश्यामः
(ग) नववादाने
(घ) रज्जु निर्माणम्

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) स्वदेशे राजा पूज्यते।
(ख) मोहनः सायंकाले क्रीडति।
(ग) वयं नासिकया जिघ्रामः।
(घ) वृक्षः पर्णैः, पुष्पैः, फलैः च शोभते।

3. कोष्ठक शब्दैः उत्तरत

- (क) सः पठति।
(ख) एतौ धावतः।
(ग) ते रक्षन्ति।
(घ) चटके कूजतः।
(ङ) नदी प्रवहति।
(च) ताः भ्रमन्ति।

4. श्लोकान् पूरयत

- (क) विदेशेषु धनं विद्या, व्यसनेषु धनं मतिः।
पर लोके धनं धर्मः, शीलं सर्वत्र वै धनम्।
(ख) विद्वत्तं च नृपत्वं च, नैव तुल्यं कदाचन।
स्वदेशे पूज्यते राजा, विद्वान् सर्वत्र पूज्यते।
(ग) विद्या ददाति विनयं, विनयाद् याति
पात्रताम्।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति, धनाद्धर्मः ततः सुखम्।।
(घ) अलसस्य कुतो विद्या, अविद्यस्य कुतो
धनम्।
अधनस्य कुतो मित्रं, अमित्रस्य कुतो सुखम्।।

5. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) बालिकाः।
(ख) फलानि।
(ग) भवनानि।

6. उचितं मेलनम्

(अ)	(ब)
(क) एका	बालिका
(ख) द्वौ	अश्वौ
(ग) तिस्रः	मालाः
(घ) एकम्	फलम्

7. तृतीया विभक्ते रूपाणि

- (क) घटेन, घटाभ्याम्, घटैः
(ख) हस्तेन, हस्ताभ्याम्, हस्तैः
(ग) नासिकया, नासिकाभ्याम्, नासिकाभिः
(घ) शाखया, शाखाभ्याम्, शाखाभिः
(ङ) पुष्पेण, पुष्पाभ्याम्, पुष्पैः
(च) चक्रेण, चक्राभ्याम्, चक्रैः

8. उचितं मेलयत

(अ)	(ब)
(क) सः शिक्षकः	उपविशति
(ख) एषा शिक्षिका	गच्छति
(ग) के छात्रे	हसतः
(घ) कानि पत्राणि	पतन्ति
(ङ) ते बालकाः	खादन्ति
(च) एतत् चक्रम्	भ्रमति
(छ) काः छात्राः	चलन्ति
(ज) ताः बालिकाः	भ्रमन्ति
(झ) एतौ छात्रौ	लिखतः

9. उचितं मेलयत

(अ)	(ब)
(क) अहम्	गच्छामि
(ख) त्वम्	पठसि
(ग) आवाम्	लिखावः
(घ) युवाम्	पश्यथः
(ङ) वयम्	पिबामः
(च) यूयं	चलथ
(छ) एषः	खादति
(ज) तौ	लिखतः
(झ) ते	पचन्ति

10. अन्वयपूर्तिः कुरुत-

- (क) कुरूपाणां रूपं विद्या निर्धनां धनं तथा।
निर्बलानां बलं विद्या, अतः प्रयत्नतः साधनीया।
(ख) विदेशेषु, विद्या धनम् व्यसनेषु मतिः
धनम्।
परलोके धर्मः धनं, शीलं सर्वत्र वै धनम्।

11. वर्णमालानुसारं क्रमेण स्थापयत

- अलम्, आम्रम्, ऊर्णा, औषधम्, कमलम्, घटः,
चक्रः, मयूरः, रथः, सरः

8

परोपकारः

1. एकपदेन उत्तरं लिखत

- (क) मेघाः
(ख) सैनिकः
(ग) माता
(घ) पिता

- (घ) पुस्तकाय
(ङ) स्वास्थाय
(ई) (क) जनन्यै
(ख) सख्यै
(ग) पुत्र्यै
(घ) शालिन्यै
(ङ) नलिन्यै

2. एकवाक्येन उत्तरं लिखत

- (क) धनं राष्ट्रविकासाय भवति ।
(ख) माता स्व पुत्र्यै सुसंस्कारं यच्छति ।
(ग) परोपकाराय वृक्षाः फलानि यच्छन्ति ।

3. उचित परिवर्तनेन पूरयत

- (अ) (क) परोपकाराय
(ख) जनकाय
(ग) लाभाय
(घ) विकासाय
(ङ) परिश्रमाय
(आ)(क) महिलायै
(ख) सरलायै
(ग) लतायै
(घ) सुरक्षायै
(ङ) वसुधायै
(इ) (क) धनाय
(ख) ज्ञानाय
(ग) फलाय

4. बहुवचने परिवर्तयत

- (क) पुत्रेभ्यः
(ख) विकासेभ्यः
(ग) परिश्रमेभ्यः

5. उचित पदेन रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) भिक्षुकाय
(ख) परोपकाराय
(ग) पण्डिताय
(घ) स्वास्थ्याय
(ङ) निर्धनाय

6. प्रश्ननिर्माणम्

- (क) सूर्यं किमर्थं तपति ?
(ख) माता केभ्यः भोजनं पचति ?
(ग) वृक्षाः कानि यच्छन्ति ?
(घ) का सर्वेभ्यः सुखं ददाति ?

9

उज्जयिनी दर्शनम्

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) मन्दिरात्
(ख) मार्गदर्शकात्
(ग) भक्तजनमुखेभ्यः

- (घ) महाकालमन्दिरात् जनाः महागणेशमन्दिरं हरिसिद्धिमन्दिरं च गच्छन्ति ।
(ङ) राजा विक्रमादित्यस्य कालात् विक्रमसंवत्सरस्य गणना भवति ।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) उज्जयिनी भोपालात् पश्चिमदिशि अस्ति ।
(ख) उज्जयिन्याः मुख्यं दर्शनीयं स्थानं महाकालमन्दिरम् अस्ति ।
(ग) सान्दीपनेः आश्रमात् जनाः श्रीकृष्णस्य इतिहासं जानन्ति ।

3. पञ्चमी विभक्तिरूपाणि-

- (क) देवालयात्
(ख) वाटिकायाः
(ग) नद्याः
(घ) क्षेत्रात्

10 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

4. पञ्चम्यां विभक्त्यां परिवर्तनम्

- (क) हिमालयात् गङ्गा प्रवहति ।
(ख) बालकः सिंहात् विभेति ।
(ग) वानरः शाखायाः कूर्दति ।
(घ) छात्रः शालायाः आगच्छति ।

- (ङ) धार्मिकः काश्याः आगच्छति ।
(च) महिला नद्याः जलम् आनयति ।
(छ) प्रद्युम्नः गुरुकुलात् प्रत्यागच्छति ।
(ज) सज्जनः असत्याद् विभेति ।
(झ) सुरेशः रुग्णं शीतात् रक्षति ।

5. पञ्चमीविभक्ति रूपाणि

क्रम	शब्दाः	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
(क)	प्राचीन	प्रचीनात्	प्राचीनाभ्याम्	प्राचीनेभ्यः
(ख)	आश्रम	आश्रमात्	आश्रमाभ्याम्	आश्रमेभ्यः
(ग)	प्रदेश	प्रदेशात्	प्रदेशाभ्याम्	प्रदेशेभ्यः
(घ)	विदेश	विदेशात्	विदेशाभ्याम्	विदेशेभ्यः
(ङ)	मार्गदर्शक	मार्गदर्शकात्	मार्गदर्शकाभ्याम्	मार्गदर्शकेभ्यः
(क)	क्षिप्रा	क्षिप्रायाः	क्षिप्राभ्याम्	क्षिप्राभ्यः
(ख)	वाटिका	वाटिकायाः	वाटिकाभ्याम्	वाटिकाभ्यः
(ग)	पत्रिका	पत्रिकायाः	पत्रिकाभ्याम्	पत्रिकाभ्यः
(घ)	यात्रा	यात्रायाः	यात्राभ्याम्	यात्राभ्यः
(ङ)	सञ्चिका	सञ्चिकायाः	सञ्चिकाभ्याम्	सञ्चिकाभ्यः
(क)	नर्तकी	नर्तक्याः	नर्तकिभ्याम्	नर्तकीभ्यः
(ख)	गृहिणी	गृहिण्याः	गृहिणिभ्याम्	गृहिणीभ्यः
(ग)	कर्तरी	कर्तर्या	कर्तरिभ्याम्	कर्तरीभ्यः
(घ)	लेखनी	लेखन्याः	लेखनिभ्याम्	लेखनीभ्यः
(ङ)	अङ्कनी	अङ्कन्याः	अङ्कनिभ्याम्	अङ्कनीभ्यः

10

परिचयः

1. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) चन्द्रः ताराणां भूषणम् अस्ति ।
(ख) छात्राणां संस्कृतस्य पठने रुचिः अस्ति ।
(ग) अवधेशः गिरीशस्य अग्रजः अस्ति ।
(घ) विद्यालयस्य पुरतः उद्यानम् अस्ति ।
(ङ) मम नाम गिरीशः/कविता अस्ति ।

2. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) आचार्यस्य
(ख) कवितायाः— गिरीशस्यः
(ग) संस्कृतभाषायाः
(घ) शास्त्राणाम्

(ङ) जनन्याः

3. विद्यार्थिनः स्वयं कुरुम् ।

4. सम्बन्धवाचक वाक्यानि

- (क) श्रीकृष्णः संदीपनस्य शिष्यः ।
(ख) सः देवकी वसुदेवयोः पुत्रः ।
(ग) सः बलरामस्य अनुजः ।
(घ) रुक्मण्याः पतिः ।
(ङ) सः पूतनायाः उद्धारकः ।

5. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) पार्वत्याः
(ख) शरीरस्य

- (ग) मित्रस्य
(घ) मध्यप्रदेशस्य
(ङ) भारतीयाविद्यायाः
6. रिक्तस्थानपूर्तिः
(क) राकेशस्य
(ख) अवधेशस्य
(ग) मम
- (घ) अञ्जना
7. रिक्तस्थानपूर्तिः
(क) तस्य
(ख) तस्याः
(ग) तयोः
(घ) तेषां
(ङ) तासाम्

11

अस्माकं प्रदेशः

1. एकपदेन उत्तरं लिखत
(क) मध्यप्रदेशः
(ख) नर्मदा नदी
(ग) विन्ध्याचलमाला
(घ) दक्षिण दिशि
2. एकवाक्येन उत्तरं लिखत
(क) मध्यप्रदेशः भारतदेशस्य मध्यभागे विराजते।
(ख) अस्माकं प्रदेशस्य राजधानी भोपालम् अस्ति।
(ग) मध्यप्रदेशस्य पन्नामण्डले हीरकरत्नानि प्राप्यन्ते।
(घ) वनवासिनः वनेषु निर्भयं विचरन्ति।
(ङ) मध्यप्रदेशस्य राष्ट्रिय उद्यानानि सन्ति— माधवोद्यान, कान्हाकिसली, बान्धवगढ़ इत्यादीनि।
3. रिक्तस्थानपूर्तिः
(क) विन्ध्याचल
(ख) तृतीयांशः
(ग) महाकालस्य
(घ) राजधानी
(ङ) शैल गुहासु
4. उचितपदेन संयोजयत
(अ) (ब)
(क) मध्यप्रदेशः भारतस्य मध्यभागे।
(ख) बौद्धानां स्मारकः साञ्चीस्तूपः।
(ग) नर्मदा नदी अमरकण्टकात् प्रवहति।
(घ) वनेचराः निर्भयाः विचरन्ति।
(ङ) वनानि पर्यावरणं रक्षन्ति।

12

रामचरितम्

1. एकपदेन उत्तरत
(क) चत्वारः
(ख) मिथिलायाम्
(ग) रामलक्ष्मणौ
2. एकवाक्येन उत्तरत
(क) अयोध्या नगरी उत्तरप्रदेशे अस्ति।
(ख) रामलक्ष्मणौ विश्वामित्रः स्व आश्रमम् अनयत्।
(ग) सीतायाः विवाहः रामेण सह अभवत्।
- (घ) वानराः सागरे सेतु निर्माणम् अकुर्वन्।
(ङ) आदिकविः वाल्मीकिः अस्ति।
3. रिक्तस्थानपूर्तिः
(क) रामेण
(ख) सीताम्
(ग) सागरे
(घ) रामेण
(ङ) आदिकविः वाल्मीकिः

12 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

4. रिक्तस्थानपूर्ति:

क्रम	धातुः	पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(क)	गम् (गच्छ)	प्रथम पुरुषः	अगच्छत्	अगच्छताम्	अगच्छन्
(ख)	भू (भव)	उत्तम पुरुषः	अभवम्	अभवाव	अभवाम
(ग)	नी (नय्)	प्रथम पुरुषः	अनयत्	अनयताम्	अनयन्
(घ)	पठ्	मध्यम पुरुषः	अपठः	अपठतम्	अपठत
(ङ)	वद्	उत्तम पुरुषः	अवदम्	अवदाव	अवदाम

5. रिक्तस्थानानि पूर्यत

यथा	रामः	लक्ष्मणः	विश्वामित्रः	दशरथः
(क)	रामेण	लक्ष्मणेन	विश्वामित्रेण	दशरथेन
(ख)	रामौ	लक्ष्मणौ	विश्वामित्रौ	दशरथौ
(ग)	रामात्	लक्ष्मणात्	विश्वामित्रात्	दशरथात्
(घ)	रामाभ्याम्	लक्ष्मणाभ्याम्	विश्वामित्राभ्याम्	दशरथाभ्याम्
(ङ)	रामाणाम्	लक्ष्मणानाम्	विश्वामित्राणाम्	दशरथाणाम्
(च)	रामेषु	लक्ष्मणेषु	विश्वामित्रेषु	दशरथेषु

6. पाठे आगता लङ्लकार प्रयोगः

अकरोत्, आसन्, अनयत्, अशिक्षयत्, अभवत्, अगच्छत्, अगच्छताम्, अवसन्, अहरत्, अभ्रमताम्, अगच्छताम्, अपश्यत्, अकुर्वन्, प्रत्यागच्छन्, अभवन्, अवर्णयत्।

योग्यता विस्तार

अस्ति आसीत्
प्राप्नोति प्राप्नोत्
पश्यति अपश्यत्

चिन्तयति अचिन्तयत्
गच्छति अगच्छत्
चिन्तयति अचिन्तयत्
स्थापयति अस्थापयत्
गायति अगायत्
पतति अपतत्
गच्छति अगच्छत्
खादति अखादत्
भवति अभवत्

13

चतुरः वानरः

1. एकपदेन उत्तरत

(क) नदी तीरे
(ख) वानरः
(ग) मकरः
(घ) मकरस्य पत्नी

2. एकवाक्येन उत्तरत

(क) वानरः मकराय जम्बूफलानि ददाति स्म।
(ख) मकरः एकदा स्वपत्न्यै जम्बूफलानि अयच्छत्।
(ग) वानरः मधुराणि फलानि खादति स्म।
(घ) 'मम पत्नी तव हृदयं खादितुम् इच्छति' इति अवदत्।

3. रिक्तस्थानानि पूरयत

यथा	मधुरं फलम्	मधुरे फले	मधुराणि फलानि
(क)	शुष्कं पत्रम्	शुष्के पत्रे	शुष्कानि पत्राणि
(ख)	रक्तं कमलम्	रक्ते कमले	रक्तानि कमलानि
(ग)	निर्मलं हृदयम्	निर्मले हृदये	निर्मलानि हृदयानि
(घ)	स्वस्थं शरीरम्	स्वस्थे शरीरे	स्वस्थानि शरीराणि
(ङ)	सुन्दरं गृहम्	सुन्दरे गृहे	सुन्दराणि गृहाणि

4. उदाहरणानुरूपं लिखत

यथा— वानरः वृक्षे अवसत्। - वानरः वृक्षे
वसति स्म।

- (क) निखिलः गृहं गच्छति स्म।
(ख) रामः वने निवसति स्म।
(ग) पिता पुत्रं वदति स्म।
(घ) सा उच्चैः हसति स्म।

- (ख) लेखिष्यामि।
(ग) आनेष्यामः।
(घ) वदिष्यथ।
(ङ) खादिष्यति।
(च) हसिष्यन्ति।
(छ) वसिष्यथः।
(ज) पठिष्यावः।
(झ) आगमिष्यतः।

5. उदाहरणम् अनुसृत्य लिखत

यथा—खाद् + क्त्वा = खादित्वा

मकरः जम्बूफलानि खादित्वा प्रसन्नः अभवत्।

- (क) गत्वा (ख) हसित्वा
(ग) कूर्दित्वा (घ) पठित्वा

6. उचित क्रियापदं योजयत

- (क) गमिष्यसि।

योग्यता विस्तार (कथां क्रमेण पुनः लिखत)

एकस्मिन् नदी तीरे एकः जम्बू वृक्षः आसीत्।
तस्मिन् एकः वानरः प्रतिवसति स्म। कश्चिद्
मकरः तस्य मित्रम् आसीत्। परं सा दृढ निश्चया
आसीत्। अद्यत्वं मम गृहमागच्छ। त्वं तु जले
वससि, कथम् अहं तत्र गन्तुं शक्नोमि। रे मित्र!
मम हृदयं तु वृक्षस्य कोटरे निहितम्। त्वं मूर्खः
असि। इतः परं त्वया सह मम मैत्री समाप्ता।

14

जन्तु-शाला

1. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) वानरः पंजरे भ्रमति।
(ख) सिंहः उच्चैः गर्जति।
(ग) मकरः जले वसति।
(घ) जन्तुशालायां मयूरः नृत्यति।

- (ग) मित्राणिः
(घ) उच्चैः

2. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) जनकाय जनन्यै च
(ख) राष्ट्रियः

3. तालिकया वाक्यानि रचयत

- (क) वानरः वृक्षे वसति।
(ख) सिंहः उच्चै गर्जति।
(ग) अहं खगान् अपश्यम्।
(घ) सरोवरे कमलानि विकसन्ति।
(ङ) वृक्षेषु फलानि सन्ति।

4. रिक्तस्थानपूर्ति:

यथा	गुरु	तरुः	भानुः	शिशुः
(क)	गुरोः	तरोः	भानोः	शिशोः
(ख)	गुरूणाम्	तरूणाम्	भानूनाम्	शिशूनाम्
(ग)	गुरौ	तरौ	भानौ	शिशौ

5. मित्रायपत्रम् (वार्षिकोत्सवस्य दर्शनवर्णनम्)

प्रिय मित्र! सुनील! इन्दौरतः
सस्नेहं नमस्ते! 8-5-20 --
अत्र सर्वं कुशलम्। तत्रापि कुशलं भवतु। अद्य
मध्याह्ने तव पत्रं प्राप्तम्। पत्रं पठित्वा अति
प्रसन्नः अभवम्। पत्रे त्वं मम विद्यालयस्य
वार्षिकोत्सवस्य विषये पृच्छामि। अतः अहम्
अत्र संक्षेपेण उत्सवस्य वर्णनं लिखामि।
अद्य प्रातः सप्तवादने सर्वे छात्राः विद्यालयम्
आगच्छन्। ते विद्यालयं सज्जा कार्यम् अकुर्वन्।

क्रीडास्पर्धा एवं सांस्कृतिक कार्यक्रमः अपि
छात्रैः सम्पादिते। अष्टवादने प्रधानाध्यापक
महोदयः राष्ट्रध्वजम् उत्तोलयत्। तदा सर्वे छात्राः
समवेत स्वरेण राष्ट्रगीतम् अगायन्। तत्पश्चात्
प्रधानाध्यापक महोदयः उद्बोधनम् अकरोत्।
सः पुरस्कार वितरणम् अपि अकरोत्। अन्ते
मिष्ठान्नं वितरति स्म। प्रसन्नाः सर्वे छात्राः गृहम्
अगच्छन्। तव जनकाय जनन्यै च नमः।

तव मित्रम्
सन्दीपः

विविधः प्रश्नावलि:-2

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) सैनिकः।
(ख) भक्तजनमुखेभ्यः।
(ग) नर्मदा नदी।
(घ) चत्वारः।
(ङ) नदी तीरे।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) परोपकाराय वृक्षाः फलानि यच्छन्ति।
(ख) चन्द्रः ताराणां भूषणं।
(ग) भारतदेशस्य मध्यभागे मध्यप्रदेशः
विराजते।
(घ) आदिकविः वाल्मीकिः आसीत्।
(ङ) सिंहः उच्चैः गर्जति।

3. रिक्तस्थानपूर्ति:

- (क) पण्डिताय।
(ख) दशरथस्य।
(ग) राजधानी।
(घ) रामेण।
(ङ) राष्ट्रियः।
(च) गर्जति।

4. समीचीनं चिनुत

- (क) आम्
(ख) न
(ग) आम्
(घ) न
(ङ) आम्
(च) न
(छ) आम्
(ज) आम्
(झ) न

5. पदानि प्रयुज्य वाक्यानि रचयत

- सूर्यः लोकहिताय तपति।
- नद्यः परोपकाराय वहन्ति।
- मन्दिरात् घण्टानादः श्रूयते।
- यात्रिकाः उज्जयिनीम् आगच्छन्ति।

6. अक्षराणि प्रयुज्य पदचक्रं पूरयत

ला, धु, भा, भा, स, षा

यथा	सं	स्कृ	त	भा	षा
(क)	म	धु	रा	भा	षा
(ख)	भा	र	त	भू	षा
(ग)	स	र	ला	भा	षा

7. यथाक्रमं लिखत

- (क) विश्वामित्रः रामलक्ष्मणौ स्वाश्रमम् अनयत्।
 (ख) वने राक्षसराजः रावणः सीतां कपटेन अहरत्।
 (ग) वानराः सागरे सेतु निर्माणम् अकुर्वन्।
 (घ) रामेण रावणः युद्धं घातितः।
 (ङ) रामः सीता लक्ष्मणः च अयोध्याम् प्रत्यागच्छन्।

8. योजयत

(अ)	(ब)
(क) सूर्यः	तपति
(ख) सिंहः	गर्जति
(ग) हरिणः	धावति
(घ) मयूरः	नृत्यति

9. लङ्लकारं परिवर्तयत

(अ)	(ब)
अस्ति	आसीत्
विहरति	व्यहरत्
पातयति	अपातयत
पश्यति	अपश्यत्
आगच्छति	आगच्छत्
मिलति	अमिलत्
पिबति	अपिबत्

पश्यति	अपश्यत्
गच्छति	अगच्छत्
गच्छति	अगच्छत्

10. योग्यशब्दं चित्वा उचितस्थाने लिखत

वन्यजीवाः	ग्राम्यजीवाः
पिकः	काकः
गजः	धेनुः
व्याघ्रः	अजा
शशाकः	मार्जारः
मयूरः	अश्वः
सिंहः	श्वानः
सर्पः	महिषी
हरिणः	चटका
भल्लूकः	वानरः

11. विभक्त्यानुसारं वाक्यानि लिखत

- गीता गच्छति।
- गीताम् आह्वयतु।
- गीतया सह सीता गच्छति।
- माता गीतायै मोदकं ददाति।
- गीतायाः पुस्तकं स्वीकरोतु।
- गीताया पितुः नाम सुरेशः।
- गीतायां सद्गुणाः सन्ति।
- गीते! अत्र आगच्छतु।

15

स्वतन्त्रतादिवसः

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) अगस्तमासे।
 (ख) प्रधानाध्यापकः।
 (ग) सामूहिक गीतस्य।
 (घ) स्वतन्त्रतायै।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) प्रथमः स्वतन्त्रता संग्रामः 1857 तमे ख्रीस्ताब्दे अभवत्।
 (ख) छात्रा पङ्क्तिबद्धाः ध्वजस्थलस्य समीपे स्थास्यन्ति।
 (ग) विद्यालये वरिष्ठाः छात्राः विशेष सज्जां कुर्वन्ति।
 (घ) भारतीयाः स्वतन्त्रतायै निरन्तरं प्रयासम् अकुर्वन्।

3. प्रश्ननिर्माणं कुरुत

- (क) कदा (ख) कस्य
 (ग) के (घ) किम्

4. लकारपरिवर्तनम्

- (क) अकुर्वन्
 (ख) तिष्ठन्ति
 (ग) अभवन् (घ) कुर्वन्ति

5. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) अगस्तमासस्य
 (ख) अष्टमकक्षायाः
 (ग) गृहम्
 (घ) मनधीरः

16 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

6. उचित क्रमेण लिखत

स्वतन्त्रता दिवसस्य उत्सवः भविष्यति। छात्राः विद्यालये विशेषसज्जां कुर्वन्ति। प्रातः सप्तवादने छात्राः विद्यालयम् आगमिष्यन्ति। ध्वज स्थलस्य सपीपे छात्राः पङ्क्तिबद्धः स्थास्यन्ति।

प्रधानाध्यापकः ध्वजोत्तोलनं करिष्यति।

7. योग्यता विस्तारः

- (क) त्रयः (ख) केसरः
(ग) श्वेतः (घ) हरितः
(ङ) अशोक चक्रम्

16

भोजस्य शिक्षाप्रियता

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) भोजः
(ख) मालवक्षेत्रे
(ग) चर्ममयं कमण्डलुः

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) भोजस्य नाम शिक्षाप्रियता कारणेन प्रसिद्धम् आसीत्।
(ख) विप्रम् अति दरिद्रं ज्ञात्वा राजा अपृच्छत् यत्— विप्र! चर्मपात्रं किमर्थं हस्ते वहसि ?

3. छात्राः स्वयमेव कुरुं।

4. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) दृष्ट्वा (ख) भूत्वा
(ग) शत्रूणां (कृते)

5. पर्याय मेलनम्

- (अ) (ब)
(क) राजा भूपतिः
(ख) शत्रुः बैरी
(ग) विप्रः द्विजः
(घ) विनम्रः विनीतः
(ङ) कुसुमम् पुष्पम्

योग्यता विस्तारः

● पदानां विभक्तिं वचनं च लिखत

क्रम	पदानि	विभक्ति	वचनम्
(क)	शिक्षिताः	प्रथमा	बहुवचनम्
(ख)	जनाः	प्रथमा	बहुवचनम्
(ग)	मार्गं	सप्तमी	एकवचनम्
(घ)	भोजम्	द्वितीया	एकवचनम्
(ङ)	प्रदेशस्य	षष्ठी	एकवचनम्
(च)	कवये	चतुर्थी	एकवचनम्

● कवि शब्दस्य रूपाणि लिखत

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	कविः	कवी	कवयः
द्वितीया	कविम्	कवी	कवीन्
तृतीया	कविना	कविभ्याम्	कविभिः
चतुर्थी	कवये	कविभ्याम्	कविभ्यः
पञ्चमी	कवेः	कवयोः	कवीनाम्
षष्ठी	कवेः	कवयोः	कवीनाम्
सप्तमी	कवौ	कवयोः	कविषु
संबोधन	हे कवे!	हे कवी!	हे कवयः!

17

चरामेति चरामेति

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) लोक सेवार्थम्।
(ख) दुर्जनान्।

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) भारतभूतलात् वयं दैन्यं हरिष्यामः।
(ख) वयं सज्जनान् रक्षिष्यामः।

3. पदानां, पुरुषं वचनं च लिखत

क्रम	पदानि	पुरुष	वचनम्
(क)	चलिष्यामः	उत्तम पुरुष	बहुवचनम्
(ख)	पठिष्यामिः	उत्तम पुरुष	एकवचनम्
(ग)	दण्डयिष्यामः	उत्तम पुरुष	बहुवचनम्
(घ)	रक्षिष्यामः	उत्तम पुरुष	बहुवचनम्
(ङ)	पठिष्यति	प्रथम पुरुष	एकवचनम्

4. रिक्तस्थानपूर्ति

- (क) करिष्यामः (ख) प्रचलामः
 (ग) हरिष्यामः (घ) विनाशाय
 (ङ) नेष्यामः

5. उचितं युग्म मेलनम्

- अ ब
 (क) दुर्जनाय दण्डः
 (ख) पठनाय पुस्तकम्
 (ग) उद्याने पुष्पाणि
 (घ) मन्दिरे देवः

6. अन्वयपूर्तिः

- (क) वयम् भारतस्य अपि मङ्गलं करिष्यामः,
 मातृभूमेः प्रतिष्ठां परमोन्नतिं नेष्यामः च।
 (ख) वयम् आलस्यं विना सततं कार्याणि
 करिष्यामः, अग्रे-अग्रे चलिष्यामः निरन्तरं
 चलिष्यामः।

योग्यताविस्तारः

● लृटलकारस्य रूपाणि

पठ्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	पठिष्यति	पठिष्यतः	पठिष्यन्ति
मध्यम	पठिष्यसि	पठिष्यथः	पठिष्यथ
उत्तम	पठिष्यामि	पठिष्यावः	पठिष्यामः

खेल्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	खेलिष्यति	खेलिष्यतः	खेलिष्यन्ति
मध्यम	खेलिष्यसि	खेलिष्यथः	खेलिष्यथ
उत्तम	खेलिष्यामि	खेलिष्यावः	खेलिष्यामः

खाद्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	खादिष्यति	खादिष्यतः	खादिष्यन्ति
मध्यम	खादिष्यसि	खादिष्यथः	खादिष्यथ
उत्तम	खादिष्यामि	खादिष्यावः	खादिष्यामः

चल्

पुरुष	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	चलिष्यति	चलिष्यतः	चलिष्यन्ति
मध्यम	चलिष्यसि	चलिष्यथः	चलिष्यथ
उत्तम	चलिष्यामि	चलिष्यावः	चलिष्यामः

18

दीपावलिः

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) पञ्चदिवसाः
 (ख) त्रयोदश्यां
 (ग) कार्तिक प्रतिपदि शुक्लपक्षे

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) दीपवल्यां लक्ष्मीः अमावस्यां पूज्यते।
 (ख) 'तमसो मा ज्योतिर्गमय' इति दीपावलि
 सन्देशः।
 (ग) भ्रातृ भगिन्यौ दीर्घजीवनं सुख समृद्धिं च
 कामयतः।
 (घ) गृहाणां पुरतः अल्पनारेखनं दृश्यते।

3. रिक्तस्थान पूर्तिः

- (क) नूतनम् (ख) सूर्योदयात्
 (ग) मिलतः (घ) ग्राहकैः

4. योजयत्

क्रम	पदानि	पुरुष
(क)	एकः	प्रथमः
(ख)	द्वौ	द्वितीयः
(ग)	त्रयः	तृतीयः
(घ)	चत्वारः	चतुर्थः
(ङ)	पञ्च	पञ्चमः

18 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

5. दीपावलिः इति विषयम् आधृत्य पञ्च वाक्यानि

दीपावलि उत्सवः कार्तिक मासे अमावस्यां सम्पन्नः भवति। सर्वे जनाः गृहेषु दीपकानाम् पक्तिं ज्वालयन्ति। बहुनाम् गृहेषु जनाः अन्यान् मिष्ठानम् वितरन्ति। बालका विस्फोटकान् ज्वालयन्ति।

योग्यताविस्तारः

- (1) होलिकोत्सवः, (3) रक्षाबन्धनम्, (2) नवरात्रम्, (4) गणेशोत्सवः।
- होलिकोत्सवः षड्दिवसीयः उत्सवः। सः होलिकादहनात् आरम्भ्य रङ्गपञ्चमी पर्यन्तं भवति। प्रथमदिवसे होलिकादहनं भवति। द्वितीयदिने धूलिवन्दनं क्रियते। षष्ठदिवसे रङ्गपञ्चमी पर्व भवति।

19

विज्ञानस्य आविष्काराः

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) हिमशीतकेन (ख) आकाश
(ग) रॉकेट यन्त्रस्य

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) रक्षाक्षेत्रे राडार यन्त्रस्य महती भूमिका भवति।
(ख) आवश्यकता आविष्काराणां जननी अस्ति।

3. रिक्तस्थान पूर्तिः

- (क) दूरदर्शनेन (ख) सङ्गणकयन्त्रस्य
(ग) दूरभाषयन्त्रेण

4. उचितं मेलनम्

(अ)	(ब)
(क) दूरदर्शनम्	दृश्य-श्रव्यम्
(ख) वायुयानम्	यात्रा
(ग) दूरवाणीयन्त्रम्	वार्तालापः
(घ) आकाशवाणीयन्त्रम्	श्रवणम्
(ङ) सङ्गणकयन्त्रम्	त्वरितकार्यम्

5. बहुवचनं लिखत

- (क) सन्ति (ख) भवन्ति

(ग) गच्छन्ति

योग्यता विस्तारः

पञ्च वैज्ञानिका नामानि

नाम	आविष्कारम्
(क) ग्राहम बैल	दूरभाषयन्त्रम्
(ख) जगदीशचन्द्र बसु	वृक्षेषु जीवः
(ग) फाइलो फार्मफ्लॉट	दूरदर्शन
(घ) मैक्रोनी	आकाशवाणी
(ङ) इगो सिकौर स्काई	उदग्रयानम्
(च) कार्ल वॉन ट्रेस	द्विचक्रिका

● गृहे उपलब्धानां वस्तूनाम् नामानि

- (क) हिमशीतकम्
(ख) आकाशवाणीयन्त्रम्
(ग) दूरदर्शनम्
(घ) दूरवाणीयन्त्रम्
(ङ) चलवाणी यन्त्रम्
(च) सङ्गणक यन्त्रम्
(छ) कारयानम्
(ज) घटिकायन्त्रम्
(झ) टङ्कणयन्त्रम्
(ञ) व्यजनयन्त्रम्

20

श्रमस्य महत्त्वम्

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) गुरु नानकदेवः
(ख) पञ्जाबप्रान्ते
(ग) रोटिकाः
(घ) मिष्ठानम्
(ङ) श्रमिकस्य

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) गुरुनानकदेवः धर्म प्रचारार्थं ग्रामम् अगच्छत्।
(ख) गुरुनानकदेवेन तस्य भोजनं न स्वीकृतवान् अतः सः उत्तेजितः अभवत्।
(ग) संसारे जात्या धनेन च न कोऽपि जनः

उच्चः निम्नो वा । सर्वे जनाः समानाः । चरित्रेण एव श्रेष्ठता भवति ।

- (घ) श्रमेण उपार्जिता लक्ष्मी शुद्धा भवति ।
(ङ) मनुष्यस्य श्रेष्ठता चरित्रेण भवति ।

3. रिक्तस्थान पूर्तिः

- (क) वाक्यम् (ख) राष्ट्रस्य
(ग) गृहात् (घ) दृष्ट्वा
(ङ) त्यक्त्वा

4. उचित मेलनम्

- (अ) (ब)
(क) शुष्करोटिकाः श्रमिकः
(ख) मधुरवाण्याम् अवदत् गुरुनानकः
(ग) चरित्रेण श्रेष्ठः भवति मानवः
(घ) मिष्ठानम् अयच्छत् धनिकः

5. क्त्वा प्रत्ययान्त पदप्रयोगः

- (क) श्रमिकः गुरुं नमत्वा भोजनं यच्छति ।
(ख) धनिकः गुरुं दृष्ट्वा मिष्ठानं यच्छति ।
(ग) धनिकः गुरुवाक्यं श्रुत्वा सन्तुष्टः भवति ।
(घ) धनिकः अभिमानं त्यक्त्वा विनम्रः भवति ।

योग्यता विस्तारः

● श्रमस्य महत्त्वम् विषयोपरि पञ्चवाक्यानि

- (क) परिश्रमेण एव मनुष्यः सुखी जीवनं यापयति ।
(ख) परिश्रमेण सर्वाणि कार्याणि सिद्ध्यन्ति ।
(ग) श्रमेण एव छात्रा परीक्षां उत्तीर्णं कुर्वन्ति ।
(घ) अति परिश्रमेण एव कृषकः अन्नम् उत्पादयति ।
(ङ) श्रमिकः श्रमेण एव वृत्तिं प्राप्नोति ।

21

सुभाषितानि

1. एकपदेन उत्तरत

- (क) वसन्तकाले
(ख) रूपम्
(ग) उद्यमेन
(घ) काव्यशास्त्र विनोदेन

2. एकवाक्येन उत्तरत

- (क) गुणस्य आभरणं ज्ञानम् ।
(ख) मूर्खाणां कालः निद्रया कलहेन वा गच्छति ।
(ग) प्रिय वाक्य प्रदानेन सर्वे जन्तवः तुष्यन्ति ।

3. श्लोकांशान् उचितं मेलनम्

(क) येषां न विद्या न तपो न दानं	ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः
(ख) लोचनाभ्यां विहीनस्य	दर्पणः किं करिष्यति ।
(ग) काकः कृष्णः पिकः कृष्णः	को भेदः पिक काकयोः ।
(घ) न हि सुप्तस्य सिंहस्य	प्रविशन्ति मुखे मृगाः ।
(ङ) नरस्याभरणं रूपम्	रूपस्याभरणं गुणः ।

4. रिक्तस्थानपूर्तिः

- (क) श्वाननिद्रस्तथैव च
(ख) काव्यशास्त्र विनोदेन
(ग) काकः काकः पिकः पिकः
(घ) यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा
(ङ) ते मृत्युलोके भुवि भारभूताः

5. शुद्धाशुद्ध चयनम्

- (क) आम्
(ख) आम्
(ग) न
(घ) आम्
(ङ) न

6. अन्वयपूर्तिः

- (क) काकः कृष्णः, पिकः कृष्णः कः भेदः
पिक काकयोः वसन्तकाले सम्प्राप्ते काकः
काकः पिकः पिकः ।
(ख) येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं
न गुणो न धर्मः, ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्य
रूपेण मृगाश्चरन्ति ।

योग्यता विस्तारः

● विद्यार्थिनः पञ्च लक्षणानि:

(क) काकः इव चेष्टा।

(ख) वकः इव ध्यानम्।

(ग) श्वानः इव क्षणिक निद्रा।

(घ) स्वल्प आहारं स्वीकरणम्।

(ङ) गृहत्यागं कर्तुं शक्नोति।

विविधः प्रश्नावलि:-3

1. एकपदेन उत्तरत

(क) अगस्त मासे।

(ख) हिमशीतकेन।

(ग) लोकसेवार्थम्।

(घ) मिष्ठानम्।

(ङ) गुरु नानकदेवः।

(च) उद्यमेन।

(छ) कार्तिक प्रतिपदि शुक्ल पक्षे।

(छ) वयं सज्जनान् रक्षिष्यामः।

2. एकवाक्येन उत्तरत

(क) प्रथम स्वतन्त्रता सङ्ग्राम 1857 ख्रीस्ताब्दे अभवत्।

(ख) दीपावल्यां लक्ष्मीः अमावस्यां पूज्यते।

(ग) विप्र ! चर्मपात्रं किमर्थं हस्ते वहसि ?

(घ) चरित्रेण एव मनुष्यस्य श्रेष्ठता भवति।

(ङ) प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे जन्तवः तुष्यन्ति।

(च) आवश्यकता आविष्काराणां जननी अस्ति।

3. रिक्तस्थानपूर्तिः

(क) गृहम्

(ख) परिपूर्णाः

(ग) उद्यमेन

(घ) राष्ट्रस्य

(ङ) दूरदर्शनेन

(च) त्यक्त्वा

(छ) सङ्गणकयन्त्रस्य

(ज) गृहात्

4. परिवर्तनं कुरुत

(क) तिष्ठन्ति

(ख) गायिष्यन्ति

(ग) शिक्षिताः

(घ) प्रदेशानाम्

(ङ) भवन्ति

5. युग्मानि योजयत

(अ)

(क) भारतीयाः स्वतन्त्रतायै

(ख) धन्वन्तरि पूजनम्

(ग) उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति

(घ) वयमेव करिष्यामः

(ङ) सर्वभूत हितार्थाय

(च) येषां न विद्या तपो न दानं

(छ) काव्य शास्त्र विनोदेन

(ज) दूरदर्शनम्

(झ) वायुयानेन

(ञ) आकाशवाणीयन्त्रेण

(ब)

निरन्तरं प्रयासम् अकुर्वन्।

त्रयोदश्यां भवति।

कार्याणि न मनोरथैः।

भारतस्य मंगलम्।

चालिष्यामो निरन्तरम्।

ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः।

कालो गच्छति धीमताम्।

दृश्यश्रव्यं यन्त्रम्।

यात्रां करोमि।

श्रवणमेव सम्भवम्।

6. अन्वयपूर्तिः

(क) काकः कृष्णः, पिकः कृष्णः, कः भेदः

पिक काकयोः, वसन्त काले सम्प्राप्ते काकः

काकः पिकः पिकः।

(ख) वयम् आलस्यं विना सततं कार्याणि करिष्यामः,

अग्रे अग्रे चलिष्यामः, निरन्तरं चलिष्यामः।।

अभ्यास प्रश्नपत्र प्रारूपम्

संस्कृतम्

कक्षा-षष्ठी

1. (अ) समुचितपदं चित्वा लिखत—

- (क) (ब) सर्वत्र (ख) (स) भोपालम्
(ग) (द) जले (घ) (अ) उद्यमेन
(ङ) (स) अनु

(ब) रिक्तस्थानानि पूरयत

- (क) पुष्पैः (ख) स्वास्थ्याय
(ग) महाकालस्य (घ) मित्राणि
(ङ) सङ्गणकयन्त्रस्य

2. गद्यांशं पठित्वा प्रश्नोत्तराणि (परेषाम् प्रेरयति।)

- (क) सूर्यः (ख) परोपकाराय
(ग) मेघाः (घ) प्रकृतिः

अथवा

(प्रथम दिवसे कुर्वन्ति।)

- (क) आभूषणानि, गृहपात्राणि, स्वर्ण-रजतं वा क्रीणन्ति
(ख) तृतीयदिवसे धन देवीं लक्ष्मीः पूजयन्ति।
(ग) सूर्योदयात् प्राक् अभ्यङ्ग स्नानम्।
(घ) व्यापारिणः व्यापार पुस्तकानामपि पूजनं कुर्वन्ति।

3. पद्यांश पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत

विदेशेषु धनम्।

- (क) विदेशेषु धनं विद्या। (ख) व्यसनेषु धनं मतिः।
(ग) परलोके धनं धर्मः। (घ) शीलं सर्वत्र धनम्।

अथवा

दुःखानां निरन्तरम्।

- (क) वयं दुःखानां विनाशाय चलिष्यामः।
(ख) वयं सुखस्य वर्धनाय चलिष्यामः।
(ग) वयं सर्वभूत हितार्थाय चलिष्यामः।
(घ) वयं निरन्तरं चलिष्यामः।

4. (अ) सुभाषितश्लोक लिखत—

परोक्षे कार्यं हन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम्।
वर्जयेत् तादृशं मित्रं विष कुम्भं पयोमुखम्।।

(ब) श्लोकपूर्ति — यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम्।

नेत्राभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति।।

22 संस्कृत कक्षा-6 उत्तरमाला

5. (अ) एकपदेन उत्तरत

- (क) दूरदर्शनम्। (ख) संहतिः। (ग) आकाशमार्गेण।
(घ) नर्मदा। (ङ) वानरः। (च) गुरु नानकदेवः।

(ब) एकवाक्येन उत्तरत

- (क) राजा विक्रमादित्यस्य कालात् विक्रम संवत्सरस्य गणना भवति।
(ख) आदिकविः वाल्मीकिः अस्ति।
(ग) भारतीयाः स्वतन्त्रतायैः निरन्तरं प्रयासम् अकुर्वन्।
(घ) शिक्षाप्रियता कारणेन, भोजस्य नाम प्रसिद्धम्।
(ङ) भारतभूतलात् वर्यं दैन्यं हरिष्यामः।
(च) श्रमेण उपार्जिता लक्ष्मी शुद्धा भवति।

6. (अ) रूपाणि लिखत

- (क) नद्याम्, नद्योः, नदीषु
(ख) गुरवे, गुरुभ्याम्, गुरुभ्यः
(ग) बालकेन, बालकाभ्याम्, बालकैः।

(ब) धातु रूपाणि लिखत

- (क) अपठः, अपठतम्, अपठत।
(ख) क्रीडिष्यति, क्रीडिष्यतः, क्रीडिष्यन्ति।
(ग) करोमि, कुर्व, कुर्मः।

(स) वाक्यानि शुद्धानि कुरुत

- (क) बालकः क्रीडति (ख) सः गच्छति।
(ग) छात्रः पठति (घ) वर्यं लिखामः

7. (अ) धातु प्रत्ययं पृथक् कुरुत

- (क) चल् + तुमुन् (ख) हस् + क्त्वा
(ग) गम् + तुमुन् (घ) भू + क्त्वा

(ब) उपसर्गान् पृथक् कुरुत

- (क) प्रति + करोति (ख) परि + हार
(ग) वि + हरति (घ) अनु + वादः

(स) अव्ययं चित्वा लिखत

- (ग) तत्र, सर्वदा।

8. (अ) सन्धि विच्छेदं कुरुत

- (क) भोजन + आलयः (दीर्घ संधि)। (ख) भानु + ऊष्मा (दीर्घ संधि)।
(ग) कवि + इन्द्रः (दीर्घ संधि)। (घ) विद्या + अर्थी (दीर्घ संधि)।

(ब) नामानि लिखत

- (क) हलम् (ख) उष्ट्रः (ग) पत्रम् (घ) मयूरः

(स) संख्या संस्कृते लिखत

- (क) षट् (ख) अष्ट (ग) नव।

9. पत्रं पूर्यत

सेवायाम्

श्रीमान् प्रधानाचार्य महोदयः

शासकीयः माध्यमिक विद्यालयः

मानसानगरम्

महोदय !

निवेदनम् अस्ति यत् मम गृहे अद्य आवश्यकं कार्यम् अस्ति । अतः अहम् विद्यालयं आगन्तुं न शक्नोमि ।

अतः एकदिवसस्य अवकाशं स्वीकरोतु ।

भवतः आज्ञाकारी शिष्यः

अनूपः

कक्षा-षष्ठी

10. चित्रं दृष्ट्वा पञ्चवाक्यानि लिखत

(क) अयं विद्यालयः अस्ति ।

(ख) विद्यालये एकः वटवृक्षः स्थितः ।

(ग) विद्यालये मम अनुजः पठति ।

(घ) पार्श्वे एव एकं क्रीडाङ्गणम् अस्ति ।

(ङ) क्रीडाङ्गणे बालकः क्रीडति ।

अथवा

तालिकां दृष्ट्वा पञ्चवाक्यानि रचयत

सः शिक्षकः पाठयति । तत् वाहनं चलति । तौ छात्रौ पठतः । सा महिला खादति ।

तानि व्यजनानि भ्रमन्ति ।

